

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

СКУРАТИВСЬКИЙ
Віталій Андрійович

**ЕТНОСОЦІАЛЬНА КУЛЬТУРА
ЯК САМОРЕГУЛЬОВАНА СИСТЕМА**

(соціально-філософський аналіз)

Спеціальність 09.00.11 — соціальна філософія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття вченого ступеня
доктора філософських наук

Київ 1994

Дисертація в рукописі

Робота виконана на кафедрі філософії гуманітарних наук
філософського факультету Київського університету ім. Тараса
Шевченка.

Офіційні опоненти:

1. Доктор філософських наук, професор
Кириченко Микола Григорович;
2. Доктор філософських наук, професор
Кремень Василь Григорович;
3. Доктор соціологічних наук, професор
Щульга Микола Олександрович.

Провідна організація - Інститут філософії АН України,
відділ соціальної філософії, м.Київ

Захист відбудеться " 27 " ЛЮТОГО 1994 року о
14 годині на засіданні спеціалізованої вченої Ради Д 01.01.04 при
Київському університеті ім. Тараса Шевченка за адресою: 252601,
м.Київ- 17, вул.Володимирська, 60, ауд. 380.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київ-
ського університету ім. Тараса Шевченка /вул.Володимирська, 56/.

Автореферат розісланий " 20 " січня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої Ради
професор

Скрипка П.І.

СКРИПКА П.І.

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00756696 (\$)

ЛННБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми. Суперечливий процес глибокого перетворення національних і міжнаціональних відносин, зростання ролі соціально-етнічних спільностей, етнічної індивідуальності обумовлює необхідність переосмислення, пошуку ефективних шляхів утвердження нового змісту і зрілих форм взаємовідносин між народами, високої етносоціальної культури, оптимальних форм її функціонування та розвитку як саморегульованої системи. Особливе значення теоретичний аналіз цієї проблеми набуває за сучасних умов, коли перед незалежною українською державою, що розбудовується, іншими державами світу поставало як надзвичайно важливе завдання визначення ефективних способів, шляхів вирішення, розв'язання суперечностей в сфері національного і загальнолюдського на основі їх діалектичної єдності. Розбудова української держави як ніколи гостро диктує необхідність наукової розробки етносоціальної, етногуманістичної стратегії державного будівництва, яка б створювала оптимальні умови для найбільш повної реалізації етносоціального потенціалу особистості та суспільства.

Об'єктивною причиною, що актуалізує теоретичну розробку нових підходів до проблеми, що досліджується, стали всебічне відродження національного і водночас зростаюча інтеграція життя народів, гостра необхідність утвердження нового етносоціального мислення людей різних національностей, етнічної та планетарної самосвідомості, глобалістського світогляду, що по-новому висвітлюють всі аспекти людської життєдіяльності, етнічної індивідуальності, спілкування, культури. Особлива значимість формування глибокого змісту етносоціальної культури як системи, яка б саморегулювалась, обумовлюється необхідністю об'єднання зусиль людського співтовариства на вирішення глобальних проблем сучасності, розширення масштабів загальнолюдської солідарності народів планети, пошуку оптимальних способів розв'язання національних та загальнолюдських проблем, що виключають прояви своєкорисних амбіцій, національної вузкості та егоїзму, міжнаціональної ворожнечі.

Наукова розробка даної проблеми також обумовлена необхідністю пошуку ефективних шляхів стабілізації та гармонізації національних, міжнаціональних відносин, адекватного спілкування, де цінності етносоціальної культури мають особливо важливе значення. Цей процес передбачає дослідження соціально значущих способів оптимального

свідомого сенсожиттєвого саморегулювання етносоціального потенціалу суспільства і особистості, реалізації сутнісних сил етнічної індивідуальності, національно-самобутніх та загальнолюдських форм продуктивної етносоціальної діяльності. Нарешті, актуальність дослідження значною мірою визначається необхідністю формування у людей ясного бачення діалектики національного і загальнолюдського, постійного осмислення нових етносоціальних реальностей, що з'являються в Україні, світі в цілому, етносуспільного буття, засвоєння і створення принципово нових ідей в цій сфері, приросту знання.

Таким чином, етносуспільне буття, національні та міжнаціональні відносини – це не тільки складний, суперечливий соціодинамічний процес, але і сукупність різноманітних теоретичних етнофілософських, етносоціальних, етнополітичних, етнодуховних, етнопсихологічних, етногуманістичних проблем. Проте велика кількість праць, присвячена цим проблемам, що вийшли в останні десятиріччя, мали багато в чому односторонню спрямованість, значна їх частина не відповідала світовому рівню розвитку наукових досліджень. Це передбачає переосмислення класичних парадигм етнофілософських теорій і створення наукових розробок іновативного характеру. Все зазначене і обумовлює вибір теми дослідження – проблеми, не дивлячись на її виняткову актуальність, маловивченої, яка потребує всебічної розробки.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Спеціальних робіт, в яких би розглядалися проблеми етносоціальної культури, функціонування та розвитку її як саморегульованої системи, немає. Разом з тим у науці, зокрема в етнофілософії, етнології завжди відбувався процес нагромадження знання, яке стало основою для конструктивної розробки проблеми, що досліджується.

Філософське, соціальне, політичне, історичне осмислення проблем національних, міжнаціональних відносин, в яких аналізуються ті чи інші аспекти національної духовності, культури народів, етносів у вітчизняній, російській, а також зарубіжній літературі, мають давню традицію. Мова йде насамперед про роботи В.К.Винниченка, М.С.Грушевського, М.П.Драгоманова, М.О.Бердяєва, М.Я.Данилевського, В.С.Соловйова, О.Бауера, Д.Віко, В.Вундта, Г.Гегеля, К.Гельвеція, І.Канта, К.Каутського, Г.Лебона, К.Ренера /Шпрингера/, Г.Фихте, А.Фульє, О.Шпенглера.

В наступні роки цікавість до наукових проблем національного, міжнаціонального, загальнолюдського, що мають безпосереднє чи опо-

середковане відношення до етносоціальної культури постійно знаходилась в полі теоретичних досліджень учених-філософів, соціологів, політологів, істориків, етнографів. Названі проблеми розробляли і продовжують досліджувати багато учених. Це насамперед Е.О.Баграмов, С.М.Баранович, Я.С.Броліш, І.М.Варзар, В.Ю.Вілков, Ю.С.Вілков, С.М.Возняк, П.І.Гнатенко, В.М.Гончарова, Ф.Я.Горовський, О.І.Доронченков, В.Ю.Євдокименко, В.Б.Євтух, В.О.Ігнатов, В.С.Заслуженюк, С.Т.Калтахчан, О.В.Картунов, С.М.Комунаров, М.І.Куліченко, К.С.Лузик, Л.В.Метелиця, Р.Я.Мирський, В.А.Михайлов, В.С.Огірчук, М.І.Пірен, Б.В.Попов, Ю.І.Римаренко, П.І.Скрипка, В.П.Сосна, В.К.Сулженко, С.В.Тадєєвсьян, В.Н.Ткаченко, О.І.Холмогоров, Н.Й.Черниш, Л.Б.Шкляр, М.О.Шульга, Н.З.Яролук.

Сутнісно-змістовна характеристика теоретичних проблем формування, розвитку культури міжнаціонального спілкування міститься в роботах Т.Ю.Бурмистрової, М.С.Джунусова, О.Д.Дмитрієва, Ф.Я.Горовського, Л.Ф.Лаврової, М.І.Пірен, Ю.І.Римаренка, І.І.Серової.

Важливе значення для дослідження етносоціальної культури мають роботи з проблем етнології, етнографії, етносоціології, етнопсихології таких учених як О.О.Белік, Ю.В.Бромлей, Л.М.Гумільов, Л.М.Дробіжева, В.В.Євтух, К.С.Лузик, Б.В.Попов, В.А.Тишков, М.О.Шульга.

Історичний, історико-філософський зріз проблем національно-міжнаціонального аналізується в роботах багатьох дослідників. Серед них П.І.Гнатенко, Ю.І.Зінченко, О.В.Ігнатова, І.Ф.Курас, О.М.Майборода, Л.П.Нагорна, В.Ф.Панібудьласка, М.І.Панчук, Н.Л.Пода, Л.П.Польовий, В.Л.Савельєв, В.Ф.Солдатенко, Ю.І.Шаповал.

Цілий ряд загальнотеоретичних і методологічних проблем предметної галузі "людина-культура", "людина-природа", "людина-цивілізація", нових підходів, цінних думок, що мають важливе значення для осмислення поставлених в дисертації проблем, аспектів міститься в публікаціях таких учених як В.П.Андрущенко, О.І.Арнольдов, Ю.М.Бабосов, В.С.Бакіров, Е.К.Бистрицький, І.В.Бичко, І.В.Бойченко, М.О.Булатов, В.А.Буслинський, Г.І.Волинка, В.І.Волович, І.М.Гавриленко, А.А.Герасимчук, С.І.Головаха, М.В.Гончаренко, Г.І.Горак, Л.В.Губерський, В.А.Звиглянич, Ф.М.Кирилюк, М.Г.Кириченко, А.М.Колодний, В.Г.Кремень, В.С.Крисаченко, О.В.Лазоренко, О.Е.Манюха, О.М.Мироненко, М.І.Михальченко, А.В.Місуно, М.М.Мокляк, І.Ф.Надольний, В.М.Нічик, О.В.Нельга, В.Л.Осовський, В.С.Пазенок, М.О.Парник, А.В.Пашук, О.І.Погорілий, Т.Д.Пікашова, М.В.Попович, Б.М.Причепій,

В.В.Рибкало, М.Ф.Рибачук, А.О.Ручка, О.М.Семашко, Л.А.Соловей, П.О.Сергієнко, Л.В.Сохань, Є.І.Суїменко, М.Ф.Тарасенко, В.О.Тихонович, В.І.Шинкарук, В.І.Ярошевець, Т.І.Ялук.

На формування авторської концепції, що розробляється в дослідженні, здійснили роботи таких представників наукової школи проблем управління як Ю.П.Аверін, Г.В.Атаманчук, В.Г.Афанасьєв, А.К.Бєлих, Б.А.Гаєвський, Д.М.Гвішіані, Г.Т.Журавльов, М.Ю.Зелінський, Т.В.Керімова, П.Н.Лебедєв, А.М.Макаров, Г.Х.Попов, В.Ф.Сбитов, І.М.Слепінков, Л.М.Суворов, Ю.О.Тихомиров, М.Д.Троценко, В.М.Шепель.

Важливу роль в соціально-філософському осмисленні проблеми, що досліджується, мали роботи західних учених, вивчення і знайомство з різноманітними школами, течіями, напрямками, концепціями з проблем культури, націоналогії, етнофілософії, етносоціології. Ці проблеми аналізувались в роботах таких дослідників як С.Агості, А.Ашкеназі, Ф.Барт, А.Бенігсон, З.Бжезинський, Р.Веколі, С.Гелнер, С.Голдзаген, М.Гордон, К.Дойч, У.Коннор, Г.Кон, Дж.Мейс, М.Мид, В.Навроцький, Р.Пайпс, Дж.Портел, Х.Сентон-Уотсон, А.Сміт, Л.Снайджер, А.Тойнбі, Д.Форкаш, Х.Ханске, Г.Шиллер, Дж.Елліот.

Аналіз стану наукового дослідження проблеми дозволяє дійти висновку: процес функціонування та розвитку етносоціальної культури як саморегульованої системи ще не став об'єктом вивчення суспільствознавців, а дана проблема пока не була викристалізована як предмет спеціального теоретико-методологічного, соціально-філософського аналізу. Віддаючи належне вивченню різноманітних аспектів, які мають відношення до проблеми, в роботах вітчизняних та зарубіжних учених, в яких створена теоретична передумова для її постановки, а також враховуючи особливу теоретичну актуальність, практичну значущість, життєву потребу та нерозробленість проблеми, дисертант образ її як предмет самостійного наукового дослідження.

Мета та завдання дослідження. Головна мета дослідження полягає в теоретичному осмисленні і розкритті змісту та особливостей процесу формування, розвитку та функціонування етносоціальної культури як саморегульованої системи. У відповідності з поставленою метою в роботі визначені такі основні завдання:

- дослідити сутність етносоціальної культури, її основний зміст, процес соціодинаміки, зокрема взаємозв'язку з іншими видами культури, місце в системі загальної громадянської культури;

- розкрити діалектику розвитку етносоціальної культури як саморегульованої цілості в єдності неупорядкованих та упорядкованих детермінант саморозвитку;

- дослідити діалектику соціального регулювання та свідомого саморегулювання в процесі розвитку етносоціальної культури;

- обґрунтувати основні шляхи оптимізації етносоціальної індивідуальної саморегуляції, самореалізації етносоціального потенціалу особистості;

- запропонувати теоретичну схему процесу підвищення ефективності організаційно-функціонального механізму розвитку етносоціальної культури;

- дати сутнісно-змістовну характеристику основних функцій та специфічних принципів процесу, що досліджується;

- проаналізувати об'єктивні основи саморегуляції, а також суб'єктивні фактори регулятивно-саморегулятивної діяльності по розвитку етносоціальної культури;

- здійснити аналіз суперечностей процесу функціонування етносоціальної культури як саморегульованої системи.

Методологічна основа і джерела дослідження. В досягненні поставленої мети дисертант виходив з основних положень діалектики як логіки та методології аналізу соціальних явищ, соціально-філософської теорії суспільно-історичного розвитку зрозумілого як природньо-історичний процес еволюції етносуспільного буття, людини, етнічної індивідуальності, культури. Вона спирається, з одного боку, на світову класичну теоретичну спадщину, з іншого - на дослідження сучасних вітчизняних і зарубіжних учених. Автор виходив із конструктивного критичного аналізу осмислення всієї суперечливої багатогранності поглядів на ті чи інші аспекти досліджень, що мають відношення до проблеми. Особлива увага приділялась тим концептуальним розробкам, теоріям, ідеям, нетрадиційним філософським підходам, які відображають етносоціальні, етнополітичні, етнодуховні реалії нашого часу, пов'язані з суперечливим характером функціонування соціального буття.

Одну із груп джерел складають матеріали соціологічних досліджень з проблем національних та міжнаціональних відносин, узагальнений досвід роботи ряду державних органів, політичних партій, громадських організацій в аспекті, що досліджується. Дисертант, зокрема, спирався на дані проведеного ним в 1992 році власного соціоло-

гічного дослідження по темі "Етносоціальна культура як саморегульована система".

Наукова новизна дослідження. В результаті виконаного дослідження розроблена цілісна соціально-філософська концепція функціонування етносоціальної культури як саморегульованої системи в контексті сучасних соціальних, етногуманістичних орієнтацій. Здійснений теоретико-методологічний аналіз об'єктивних і суб'єктивних основ процесу формування цінностей етносоціальної культури. Поставлена і вирішена на загальнотеоретичному і методологічному рівні проблема нової теоретичної парадигми, що забезпечує реалізацію демократичного і гуманістичного характеру функціонування та розвитку етносоціального потенціалу особистості і суспільства.

В результаті проведеного дослідження отримано ряд висновків і положень, що мають наукову новизну, які виносяться на захист.

- Здійснений теоретико-методологічний аналіз введеного в науковий обіг поняття "етносоціальна культура", розкритий її основний зміст, процес соціодинаміки. Встановлено, що етносоціальна культура являє собою складний соціальний феномен, соціодинамічний процес, є системою етносоціальних, духовно-моральних, етногуманістичних цінностей, світоглядних орієнтацій, способом свідомої організації особистістю сенсожиттєвого освоєння етносуспільного буття. Вона виступає соціальним регулятором і моральним саморегулятором взаємовідносин соціально-етнічних спільностей, етнічних індивідуальностей, засобом культуротворчої практики, процесу етносоціальної комунікації.

- Розкриті теоретико-методологічні основи органічної взаємодії неупорядкованих і упорядкованих процесів у формуванні етносоціальної культури. Концепція, що обґрунтовується дисертантом, ґрунтується на необхідності утвердження діалектичної єдності стихійного і свідомого в сфері етносуспільного буття, об'єктивної саморегуляції та внутрішньої саморегулятивної діяльності, об'єктивних, насамперед природньо-історичних регуляторів і свідомих механізмів упорядкованості в становленні такої культури, заснованих на творчій самореалізації особистістю своїх сутнісних сил.

- Досліджені теоретичні основи діалектики соціального регулювання і свідомого саморегулювання процесу утвердження етносоціальної культури. В основі концепції, що розвивається дисертантом, ле-

життя положення про те, що оптимізація цього процесу можлива тільки на основі органічної єдності регулювання і саморегулювання. Становлення такої культури тим більш ефективніше, чим повніше взаємодіють між собою зовнішнє регулювання і внутрішнє саморегулювання, організаційні та самодіяльні засади процесу, що аналізується, регламент та ініціатива в ньому, норма та творчість.

Розглянутий зміст процесу етнічно індивідуального самоутвердження цінностей етносоціальної культури, визначені шляхи підвищення ефективності різноманітних форм їх внутрішнього особистісного, сенсожиттєвого саморегулювання. Концептуальні засади даного дослідження передбачають створення відповідних умов для виявлення та забезпечення самореалізації багатогранного потенціалу етнічної індивідуальності, індивідуального стилю творчої етносоціальної діяльності як важливого багатства багатонаціонального суспільства, так як тільки з ними пов'язане самоутвердження особистості в процесі вільного опрацювання її сутнісних сил.

Запропоновано теоретичну схему процесу оптимізації, підвищення ефективності організаційно-функціонального механізму розвитку етносоціальної культури. Утвердження нової філософії досліджуваного аспекту організації, що обґрунтовується дисертантом, базується на таких концептуальних засадах, які передбачають формування гнучкого механізму суб"єкт-суб"єктних відносин на основних рівнях організації розвитку такої культури, який передбачає свободу, автономність усіх його складових в прийнятті сенсожиттєвих рішень, вільний вибір альтернатив, стилю та ритму власного самоздійснення, органічну єдність організаційних та самоорганізаційних способів самореалізації етносоціального потенціалу.

- Виділено ряд нових функцій та принципів процесу регулювання та саморегулювання формування етносоціальної культури, наповнено принципово новим змістом ряд основоположених традиційних функцій. Встановлено, що оптимальне функціонування даного процесу значною мірою обумовлено ефективністю реалізації насамперед прогностичної функції, функції діалектичної єдності планових засад та децентралізованого саморегулювання, функції координації та ряду інших, а також таких специфічних принципів як принцип взаємозв'язку об'єктивних умов сфери етносуспільного буття і суб'єктивних факторів, принцип діалектичної єдності національного та загальнолюдського, принцип врахування активного впливу національно-особливо-

го в процесі, що досліджується, принцип самооновлення системи формування, розвитку етносоціальної культури.

Розкритий процес об'єктивної саморегуляції формування та функціонування етносоціальної культури. Аналіз практики розвитку етносоціального буття дозволив виявити, що становлення такої культури як системи, яка саморегулюється, характеризується внутрішньо властивими їй процесами саморозвитку, самовідтворення. Показано, що вплив процесів етносоціального буття на функціонування культури, яка досліджується, здійснюється опосередковано і є результатом єдності об'єктивної саморегуляції та свідомої регулятивно-саморегулятивної діяльності.

- Визначені нові підходи до дослідження структури та змісту суб'єктивного фактору, свідомих засад в цілеспрямованому розвитку етносоціальної культури, виявлені резерви конкретних суб'єктивних даного процесу. Узагальнювана дисертантом практика дозволила зробити висновок, що найбільш оптимальна реалізація цінностей етносоціальної культури здійснюється в процесі суб'єктно-суб'єктивних відносин, які, згідно з його прогнозом, здатні суттєво демократизувати та гуманізувати на практиці різноманітні форми етносоціальної комунікації.

- Розроблена класифікація суперечностей процесу формування та розвитку етносоціальної культури. Доведено, що регулювання та саморегулювання становлення такого виду культури виступає як спосіб виявлення та вирішення суперечностей цього процесу. Утвердження цінностей культури, що досліджується, слід розглядати як процес, що направлений на передбачення і вирішення різноманітних суперечностей як у системі об'єктивних умов та суб'єктивних факторів, що обумовлюють формування такого виду культури, в ній самій, а також в механізмі регулювання і саморегулювання, шляхом практичної діяльності людей.

Теоретична і практична значимість дослідження. Вона полягає насамперед у виявленні соціально-філософського змісту етносоціальної культури як саморегульованої системи, особливостей її функціонування в системі суспільних відносин, етносоціального буття і розробці нових підходів до його вдосконалення, виявленні інтегративних резервів процесу оптимізації такої культури.

Результати дослідження можуть бути використані: при розробці

теоретичної основи створення цілісної системи радикального перетворення етносуспільного буття, практичному вирішенні суперечностей і кризових явищ у сфері національно-загальнолюдського; для вироблення конкретних методик виміру рівня етносоціальної культури, стану культури міжетнічного спілкування, визначення ефективних шляхів їх формування стосовно різних соціально-етнічних груп суспільства; для практичного збагачення різноманітних форм регулятивно-саморегулятивної діяльності по утвердженню досліджуваної культури; для визначення чи конкретизації /корегування/ мети та завдань суб"єктивів процесу, що аналізується в сучасних умовах; при проведенні соціологічних досліджень: в філософії, соціології /зокрема в етносоціології/, політології, педагогіці; при викладанні загальних та спеціальних курсів філософії, соціології, політології при читанні відповідних тем.

Апробація роботи. Основні положення та висновки дослідження:

- відображені в 50 наукових роботах - монографіях, брошурах, статтях, тезах, загальним обсягом 60 друкованих аркушів;

- викладались на ряді всесоюзних наукових конференцій /Москва, 1975, 1980, 1982, 1985, Фрунзе, 1982, Київ, 1989/; на республіканських наукових конференціях /Ужгород, 1977, Івано-Франківськ, 1977, Київ, 1980, 1982, 1988, 1991, 1992, Кишинів, 1982, Іваново, 1988, Орджонікідзе, 1989, Переяслав-Хмельницький - Київ, 1991/, а також на "круглих столах";

- використовувались при підготовці методичних посібників та рекомендацій, складанні програм для студентів, викладачів, лекторів, а також читанні лекцій для аспірантів, пошукачів, студентів університету, а також Українського інституту міжнародних відносин;

- використовувались при розробці програми та читанні спецкурсів "Культура міжнаціонального спілкування" і "Діалектика міжнаціональних відносин" для студентів філософського факультету Київського університету, а також при написанні спецкурсу лекцій "Етносоціальна культура як саморегульована система";

- висвітлювались при читанні циклів лекцій, присвячених проблемам національних і міжнаціональних відносин, культурі міжетнічного спілкування в трудових колективах більшості областей України як лектора Республіканського товариства "Знання";

- обговорювались на методологічному семінарі філософського факультету /січень, 1992/, на засіданні кафедри філософії гуманітар-

них наук Київського університету /червень, 1993/;

- аналізувались в редакціях ряду видавництв при підготовці наукових праць до видання.

Структура дисертації. Вона обумовлена поставленими завданнями дослідження і складається зі вступу, чотирьох розділів, які містять одинадцять параграфів, заключення та списку літератури, яка використовувалась при підготовці роботи.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність дослідження, з'ясовується ступінь її розробленості, визначається мета, завдання, базисна методологічна основа, джерела, теоретична і практична значущість, наукова новизна дисертаційної роботи.

Перший розділ - "Етносоціальна культура як соціальний феномен та вид духовно-практичної діяльності" - присвячений виявленню суті етносоціальної культури, її соціодинаміки, розкриттю соціально-гносеологічного, психолого-ідеологічного та гуманістичного змісту.

Логіка поставлених у вступі завдань дисертаційного дослідження передбачає в першу чергу аналіз суті такого малодослідженого феномена як етносоціальна культура. На думку дисертанта, етносоціальна культура - це різноманітний досвід життєдіяльності народів, що включає в себе найсуттєвіші результати етносоціального досвіду етносоціальних спільностей, людей різних національностей щодо освоєння етносуспільного буття, соціуму в цілому, матеріальних та духовних цінностей, що його складають. Такий досвід має загальний, універсальний характер. У вузькому розумінні етносоціальна культура являє собою спосіб взаємодії, взаємовпливу форм діяльності етносоціальних спільностей, етнічних індивідуальностей, що здійснюється у всіх сферах суспільного життя; це система соціально-духовних цінностей, спрямованих на формування та відтворення різноманітних, багатограних зв'язків та взаємин представників різних національностей з метою всебічної гармонізації міжетнічних відносин, загального прогресу суспільства. Етносоціальна культура - це такий спосіб свідомої організації особистістю, етнічною індивідуальністю своєї сенсожиттєвої діяльності у сфері національно-загальнолюдського, який забезпечує особистості всебічну етносоціалізацію, самореалізацію, самоздійснення її сутнісних сил, різноманітних життєпроявів. Така культура покликана реалізувати в першу чергу багатограний етногуманістичний

потенціал людини, через що вона /культура/ виступає головним чином як етногуманістична культура*.

Етносоціальна культура як елемент суспільних, етносоціальних, етнодуховних відносин включає в себе певну систему цінностей, знань, переконань, світоглядних орієнтацій, норм, традицій в органічній єдності з соціально, гуманістично значущою діяльністю людей щодо освоєння, творення етносуспільного буття. Етносоціальна культура створюється діяльністю соціально-етнічних спільностей, етнічних індивідуальностей і спрямована на перетворення етносуспільного буття, розкриття сутнісних сил людини, їх всебічну самореалізацію. Етносоціальна культура - це не тільки етнічна та загальнолюдська /планетарна/ самосвідомість, а й етносоціальна активність, перетворююча діяльність особистості, яка вимірюється обсягом створюваних етнічною індивідуальністю матеріальних, соціальних, духовних, гуманістичних цінностей. Така культура - це здатність кожної особистості як до оприйняття передового, прогресивного в етносуспільному бутті, так і до його поширення, творення у відповідності з творчими силами та здібностями кожної етнічної індивідуальності. Етносоціальна культура - це готовність особистості до самовіддачі, саморозвитку етносоціального потенціалу як свого особистого, так і всього суспільства.

Цінності етносоціальної культури є діалектичною єдністю національного та загальнолюдського. Вона неможлива як без цінностей конкретної національної культури, так і без загальнонаціональних цінностей, вироблених людством. Ціннісний зміст етносоціальної культури може виступати рушійною силою суспільного прогресу лише тоді, коли творчий потенціал такої культури ґрунтується на загальній системі цінностей, вироблених людством впродовж своєї історії.

Водночас цінності етносоціальної культури мають яскраво виражене національно-специфічне, індивідуальне забарвлення. Так, цінності етносоціальної культури, що формуються у нашій країні, в умовах нашої української дійсності, які повинні стати нормою практично-повсякденної діяльної орієнтації її громадян, елементом самоцінності кожної етнічної індивідуальності, складовою етногуманістичної твор-

* Етногуманістична культура - це спосіб реалізації людського етногуманістичного потенціалу особистості і суспільства, що реалізується у творчій гуманістичній діяльності соціально-етнічних спільностей, представників тієї чи іншої національності, в основу якої покладене утвердження свободи та незалежності, вільного розвитку кожного етносу, етнічності людини, максимально всебічна самореалізація сутнісних сил етнічної індивідуальності.

чості її народу, є результатом тривалого розвитку України. В Україні своя особлива доля, яка зумовлена усім ходом її становлення як історичної індивідуальності. Через це і етносоціальна культура як складова процесів етносуспільного буття зумовлена багатограничними чинниками як загальнолюдського, планетарного, так і національно-особливого, специфічного тільки для України, для її народу, її етнокультури, традицій, менталітету – тобто для її індивідуальності. У такій індивідуальності України втілений дух її народу, його національна самосвідомість, самобутність та неповторність власного складного, суперечливого, яскравого і трагічного етносоціального досвіду.

Одним із найважливіших засобів існування та реалізації етносоціальної культури є культура міжетнічного спілкування. Вона здійснює функцію соціальної комунікації, в основу якої насамперед покладена безпосередня діяльність щодо обміну інформацією. Феномен спілкування пронизує всю етносоціальну культуру, воно виступає як найважливіша, універсальна і необхідна умова її функціонування та розвитку. Як невід'ємний структурний елемент етносоціальної культури культура міжетнічного спілкування інтегрує багатогранні взаємозв'язки суб'єктів етносоціальних, соціокультурних відносин.

Етносоціальна культура – це складний соціодинамічний процес розвитку і функціонування багатограничних процесів та явищ суспільного життя, що безпосередньо чи опосередковано впливають на її становлення, формування. Соціодинаміка етносоціальної культури передусім передбачає звільнення особистості, етнічної індивідуальності від форм національних, міжнаціональних відносин, що сковують її, вона означає перехід від статичного її існування до динамічного. Соціодинаміка етносоціальної культури передбачає автономію етносу, перехід від тотальної регламентації до свободи усіх сфер життєдіяльності етнічної індивідуальності, етносоціального плюралізму. Вона означає перехід від одномірності до багатомірності, багатогранності, альтернативності економічних, соціальних, політичних, духовних процесів, що зумовляють розвиток свободи, етнічності, органічну самореалізацію етнічної індивідуальності. Зрештою, соціодинаміка етносоціальної культури передбачає перехід від тоталітарних чи примітивних інституціональних форм організації її формування, виховання до цивілізованих форм, що ґрунтуються насамперед на самоорганізації, самореалізації особистості, етнічною індивідуальністю цінностей, що становлять сутність такої культури.

Важливим проявом соціодинаміки етносоціальної культури є процес її взаємозв'язку з іншими видами культури. Виступаючи як цілісне духовне утворення, як один з найважливіших елементів життєдіяльності суспільства, його культури, етносоціальна культура знаходить свій прояв у всіх її видах. Крім того, вона – один з найважливіших засобів функціонування духовної культури, культури людських стосунків. Як системне явище, що творить підсистему культури, культури людських стосунків, її внутрішній імператив, етносоціальна культура присутня в усіх основних видах культури – політичній, правовій, моральній тощо. Вона являє собою сукупність ціннісних елементів кожного виду культури, вплітаючись, проникаючи в який можна виявити елементи досліджуваного виду. Її елементи структури, цінностей етносоціальної культури тісно пов'язані і певним чином взаємодіють з кожним видом культури, його елементами. Цей взаємозв'язок має порівняно стійкий характер. Проте етносоціальна культура є не просте видом культури, а виступає як одна з її провідних складових, оскільки без ідей, почуттів, цінностей, що становлять основу такої культури, розвиток соціокультурного процесу, культуротворчої діяльності не може бути цілісним.

Активно взаємодіючи з іншими видами духовної культури, культури людських взаємин, досліджувана культура здатна помітно впливати на їхнє збагачення, оскільки являє собою діалектичний відбиток кожної форми культури. Водночас досліджувана культура, процес її формування, розвитку й функціонування зазнає активного впливу всіх інших видів духовної культури, культури людських стосунків, збагачує, поглиблює свій зміст через усі інші види культури. Цей діалектичний, суперечливий взаємозв'язок дає можливість процесові формування і розвитку етносоціальної культури, що функціонує через саморегулювання, виконувати свою найважливішу функцію – гармонізацію національних відносин, етносуспільного буття.

В дисертації розкривається ряд малодосліджених аспектів соціально-гносеологічних основ, психолого-ідеологічного та гуманістичного змісту етносоціальної культури. Зокрема досліджується особливість функціонування таких маловивчених явищ як побутова та теоретична етносуспільна свідомість, етнічна психологія та етногуманістична ідеологія, розкривається суперечливий характер розвитку цих явищ, пропонується авторське бачення способів розв'язання суперечностей даного процесу. Аналізується характер становлення такого елементу етносуспільної культури як масова етносуспільна свідо-

мість, розглядається суперечності, пов'язані з функціонуванням цього ідеолого-психологічного феномена.

У другому розділі - "Теоретико-методологічні проблеми саморегуляції етносоціальної культури" - досліджується діалектика розвитку етносоціальної культури як саморегульованої цілісності; аналізуються проблеми взаємозв'язку соціального регулювання та свідомого саморегулювання етносоціальної культури; розкриваються основні аспекти саморегуляції індивідуального етнічного потенціалу особистості.

Етносоціальна культура - саморегульована система. Процес її розвитку та функціонування ґрунтується на діалектичному поєднанні об'єктивного та суб'єктивного - об'єктивної саморегуляції та свідомих механізмів саморегулювання.

Аналіз наукової літератури, що має певне відношення до проблеми, що досліджується, приводить дисертанта до висновку про необхідність переосмислення деяких теоретико-методологічних підходів до діалектики об'єктивних і суб'єктивних механізмів саморегуляції етносуспільного буття, адекватної культури. Згідно з такими підходами складові чинники об'єктивного механізму саморегуляції соціуму /в нашому дослідженні - етносуспільного буття/ відбивають лише зовнішній бік, середовище його розвитку як основи етносоціальної культури, що аналізується, а фундаментальними ж і головними в процесі розвитку та функціонування такої культури є цілеспрямований вплив суб'єктів управлінської, виховної діяльності по її утвердженню. Відповідно до даного підходу такі важливі складові сутнісних сил людини, як етнічність, етногуманістичний потенціал, внутрішні саморегулятори саморозвитку цінностей досліджуваної культури та інші чинники духовно-морального самозростання, самовідношення, вибірковості, альтернативності, багатогранної мотивації, свідомої самодетермінації розглядалися лише як зовнішній, похідний, а нерідко і малосуттєвий елемент, чинник порівняно з вагомішими детермінантами - зокрема ефективною політикою та планомірною виховною роботою, виховним впливом на особистість, етнічну індивідуальність.

Аналізуючи проблеми діалектики невпорядкованих і впорядкованих взаємозв'язків у функціонуванні етносоціальної культури як саморегульованої системи, слід, на нашу думку, відмовитись від погляду, згідно з яким стихійне часто зводять виключно до негативного. Такий погляд зменшує значення невпорядкованих, стихійних зв'язків, які поряд з упорядкованими факторами завжди виступали необхідною

умовою духовно-практичного освоєння етносуспільного буття, світу в цілому. Етносоціальна культура - складна, суперечлива суспільно-культурна реальність, природноісторичний процес. Тому будь-яка абсолютизація /що має місце у науковій літературі/ процесу формування етносоціальної культури як свідомого, організованого, регульованого і саморегульованого процесу, здійснюваного на ґрунті планомірного витіснення неупорядкованих взаємозв'язків упорядкованими, видається однобічною. Нове бачення ролі чинників процесу об'єктивної саморегуляції етносоціальної культури пов'язане з переосмисленням значення в ньому його основних складових. Воно передбачає подолання уявлень про стихійне, неупорядковане, нестійке як про винятково чи, як правило, деструктивне, руйнівне начало, яке протистоїть свідомій регулятивній діяльності, практиці щодо формування етносоціальної культури, що неминуче має бути подолано в процесі соціального управління і усвідомлення того, що названі складові об'єктивної саморегуляції досліджуваної системи можуть виступати як конструктивний, творчий механізм саморозвитку етносуспільного буття, особистості. Усі складові процесу об'єктивної саморегуляції етносоціальної культури не є чимось негативним, другорядним поряд з свідомо організованим, упорядкованим, а виступають як природна і необхідна сторона її саморозвитку, саморегулювання.

Неупорядковане, нестійке /як результат дії процесів флуктуації/, виступаючи фактором об'єктивної саморегуляції етносоціальної культури, будучи тісно пов'язаним з нелінійним, самостимулюючим зростанням, багатомірністю руху, створює передумови для утвердження полісистемної моделі детермінант, яка припускає паритетну взаємодію кількох чи багатьох параметрів у розвитку етносуспільного буття, що є основою самопідтримки, самовідновлення етносоціального потенціалу особистості та суспільства. У свідомому, духовно-практичному освоєнні світу неупорядковане пов'язане з свободою, альтернативністю прийняття рішень, передбачає можливість багатоваріантності діяльності етнічної індивідуальності по освоєнню етносуспільного буття на основі ускладнення, збагачення серії вибору, сприяє переходу від безособистісно-інституціональної системи управління, часто пов'язаної з ігноруванням етнічності, до універсальної, плюралістично-гуманістичної системи цінностей як способу самореалізації етносоціального потенціалу особистості.

Запропонований дисертантом теоретико-методологічний підхід до дослідження процесу розвитку та функціонування етносоціальної культури як саморегульованої системи ґрунтується на аналізі такої культури як складної самоорганізованої системи, якій властива своя відносно самостійна внутрішня логіка саморозвитку, що має системний характер. Проявом системної самоорганізації, саморегуляції етносоціальної культури /як і етносоціального потенціалу загалом/, є її нерівномірність, нелінійність, відкритість, здатність до постійної перебудови внутрішньої структури у відповідності з умовами, які змінюються. Водночас механізм дії процесів саморегуляції етносоціальної культури являє собою багаторівневу систему, в якій відбуваються складні процеси конструювання та руйнування, де на зміну сталості в розвитку приходить період нестійкості, саморуйнування тих чи інших елементів етносуспільного буття, самої етносоціальної культури. Постійний процес взаємопереходу етнотворчих, етноконструктивних і етноруйнівних, етнодеструктивних процесів розвитку етносуспільного буття, адекватної культури, іманентно характерний для досліджуваного виду саморегуляції, є його "внутрішньою логікою" розвитку, наслідком системної самоорганізації.

Системна самоорганізація, саморегуляція етносоціальної культури передбачає утвердження діалектичної єдності, органічної цілісності самовідтворюваних форм, об'єктивних, природноісторичних чинників детермінації, упорядкованих і неупорядкованих, стихійних взаємин, що зумовляють розвиток етносоціальної культури. Ці дві групи чинників, детермінант виступають як дві сторони єдиного процесу, являючи собою певну систему, функціонування якої має визначальне значення в процесі саморозвитку етносоціальної культури. Дія цих двох груп чинників надає усій системі цілісність та діалектичну сталість, спрямовуючи її розвиток і вдосконалення у певному напрямі.

Ніяка свідомо регулятивно-саморегулятивна діяльність не може бути ефективною, коли вона протистоїтиме розвитку внутрішніх тенденцій, процесів об'єктивної саморегуляції етносоціальної культури як саморегульованої системи, нав'язуватиме їм шлях розвитку. Оптимізація такої діяльності можлива лише за умови, коли суб'єкти, що здійснюють її, максимально глибоко проникнуть у сутність тенденцій, процесів об'єктивної саморегуляції етносуспільного буття, що зумовляють саморозвиток етносоціальної культури, і на цій основі сприятимуть повнішому і багатогранному їх власному розвитку як саморегульованої системи.

Таким чином, об'єктивна саморегуляція, її складові містять в собі як конструктивні, творчі, так і руйнівні моменти. Через це будь-яка абсолютизація ролі неупорядкованих, стихійних, нестійких механізмів процесу об'єктивної саморегуляції етносоціальної культури, пов'язана з недооцінкою свідомих факторів регулятивно-саморегулятивної діяльності, неминуче призведе до гальмування саморозвитку, самопідтримки етносоціального потенціалу особистості і суспільства. Все це передбачає органічну взаємодію, взаємозбагачення упорядкованих і неупорядкованих, організованих і неорганізованих процесів у саморозвитку етносоціальної культури. Механізми, чинники об'єктивної саморегуляції та свідомого саморегулювання в досліджуваному процесі неможливі одне без одного, вони діалектично взаємопов'язані і мають сполучатися, доповнювати одне одного.

В основі цілеспрямованого процесу формування та розвитку етносоціальної культури лежить діалектична єдність соціального регулювання та свідомого саморегулювання. Процес регулювання є атрибутивною рисою саморегульованої системи. Тому діяльність по соціальному регулюванню досліджуванним видом культури здійснюється в процесі розвитку і функціонування суспільства, етносуспільного буття як системи, що саморегулюється.

Регулювання формування етносоціальної культури реалізується як процес свідомої діяльності людей у сфері національних та міжнаціональних відносин, міжособових стосунків, що спрямований на зміну умов їхнього життя, створення умов для самореалізації в суспільній практиці тих якостей, цінностей етносоціального потенціалу особистості та суспільства, які складають основу гармонізації та гуманізації взаємин між народами, соціально-етнічними спільностями, окремими людьми - представниками різних національностей.

Регулювання процесу формування етносоціальної культури означає перш за все визначення глибинних тенденцій розвитку у всіх сферах суспільного життя, що обумовлюють її становлення. Воно направлене на створення оптимального середовища для багатогранної етносоціалізації особистості, розширення нею своєї ідентичності, самоусвідомлення свого особистого місця в сучасному світі, ефективного освоєння етносоціальної культури, сприйняття різноманітних соціокультурних цінностей. Досліджуваний вид регулювання являє собою послідовно здійснюваний свідомий вплив суб'єкта на суспільство, суспільне буття,

перш за все на його національні та міжнаціональні відносини, економічні, соціальні, політичні, духовно-моральні основи цих відносин, ті чи інші їх сторони, ланки, аспекти, на основі постійного виявлення, вивчення та розв'язання суперечностей цього процесу, закономірностей розвитку та функціонування. Регулятивна діяльність спрямована на зміцнення найбільш прогресивних сторін, тенденцій у процесах та явищах, матеріальній та духовній сферах життєдіяльності суспільства, що впливають на формування тих якостей та цінностей, що складають основу етносоціальної культури, етносоціологізацію людини.

Регулювання процесу формування етносоціальної культури можна визначити як засновану на пізнанні законів суспільного розвитку в цілому, і, зокрема, закономірностей, тенденцій розвитку національного та загальнолюдського, національних та міжнаціональних відносин, свідому та цілеспрямовану діяльність особистості /суб'єкта/, здійснювану як за допомогою зміни об'єктивних умов життєдіяльності людей, так і внутрішнього свідомого саморегулювання, самоутвердження нею цінностей, що складають основу такої культури - почуттів, знань, переконань, волі та поведінки, що проявляються у високій соціальній, етносоціальній активності та відповідальності, етнокультурній компетентності особи /М.О.Шульга/, у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Важливою метою цього процесу є досягнення найбільшої адекватності впливу об'єктивних умов та суб'єктивних факторів на духовний світ людини, на утвердження діалектичної єдності національного й загальнолюдського. Головним завданням регульованого та внутрішньо саморегульованого процесу формування етносоціальної культури є досягнення відповідності, адекватності суб'єктивної діяльності людей у сфері національних та міжнаціональних відносин, міжособових стосунків вимогам об'єктивних закономірностей суспільного розвитку, сучасній логіці розвитку етносуспільного буття.

Цілеспрямований процес формування етносоціальної культури стає найбільш ефективним, коли найповніше взаємодіють, гармонізують між собою соціальне /зовнішнє/ регулювання та свідоме /внутрішнє/ саморегулювання. Істинно наукове регулювання досліджуваного процесу повинно розвиватись на основі його зближення із свідомою саморегулятивною діяльністю, створювати умови для реалізації внутрішньо саморегульованих засад у ньому.

Всебічний розвиток саморегульованих засад в утвердженні цінностей етносоціальної культури, зміщення акцентів з зовнішнього регулювання на внутрішнє саморегулювання є, з точки зору автора, важливою закономірністю процесу розвитку багатоманітних форм спілкування соціально-етнічних спільностей, людей різних національностей, демократизації соціуму, збагачення духовного життя народів. На основі аналізу тенденцій розвитку етносуспільного буття, автор прогнозує процес розширення та поглиблення об'єктивних та суб'єктивних основ для утвердження дедалі більшого розмаїття змісту та форм свідомої саморегулятивної діяльності по формуванню досліджуваного виду культури, етнічно індивідуального самоутвердження.

Узагальнювана автором практика в досліджуваній сфері дає підстави зробити висновок, що найбільш ефективний процес формування етносоціальної культури можливий лише тоді, коли він органічно включає в себе глибинні механізми саморегулювання, засновані на таких видах самовідношення особистості як самопізнання, самоорганізація, самоудосконалення, резервах внутрішньої активності, творчо-самодіяльній діяльності, внутрішній свободі та самостійності. Таке розуміння процесу даного виду внутрішнього саморегулювання має бути засноване на особистісному самовизначенні своєї життєвої позиції, на саморегуляції поведінки, діяльності в етносоціальному середовищі як процесу мотивації. Він нерозривно пов'язаний з потребою людини, етнічної індивідуальності в самоутвердженні у сфері етносуспільного буття, з активною самодіяльністю по формуванню своєї особистісної культури, з внутрішнім прагненням до самоаналізу, самоорганізації, здатності осягнути своє власне "я". В його основі покладені процеси нормативно-ціннісної, соціальної, етичної внутрішньої саморегуляції, єдність творчо-діяльного світовідношення та адекватного самовідношення. Соціальні й моральні норми, цінності етносоціальної культури повинні дедалі більше еволюціонувати в моральну саморегуляцію, шляхом надання їй внутрішньо усвідомленої спрямованості, розширення альтернатив самостійного вибору рішень у сфері національної та міжнаціональної діяльності.

В роботі показано, що свідоме саморегулювання формування цінностей етносоціальної культури як момент індивідуального розвитку особистості, з одного боку, виступає як внутрішній процес, а з іншого - здійснюється під впливом великого розмаїття зовнішніх

об"єктивних умов її життєдіяльності, а також особливостей функціонування механізму регулювання. Неоднорідний характер цих процесів полягає в тому, що вони не лише сприяють, допомагають, прискорюють внутрішню саморегуляцію згаданих цінностей, а й можуть гальмувати їх, протидіяти їхньому розвитку.

Аналіз сучасної практики розвитку етносуспільного буття, формування етносоціальної культури свідчить про те, що досі все ще спостерігається розрив між об"єктивною саморегуляцією, соціальним регулюванням і свідомим саморегулюванням у цьому процесі. Більше того, свідомо саморегульований процес утвердження цінностей такої культури, на погляд дисертанта, тільки формується, а наявний у цій сфері досвід ще не набув стійкого характеру. Об"єктивні та суб"єктивні передумови для ефективного соціального регулювання та свідомої саморегулятивної діяльності в досліджуваному процесі ще тільки складаються. Поки що, на погляд автора, мова може йти лише про підступи до реалізації діалектичної єдності процесів об"єктивної саморегуляції та свідомої регулятивно-саморегулятивної діяльності у формуванні й розвитку етносоціальної культури. Про це свідчать і дані соціологічних досліджень, проведених дисертантом. Зазначене дає підстави стверджувати: утвердження етносоціальної культури як саморегульованої системи знаходиться ще тільки в стадії становлення. Її створення безперечно буде служити вдосконаленню етносуспільного буття, загальному прогресові суспільства.

Підвищення ефективності дієвості процесу функціонування етносоціальної культури як саморегульованої системи передбачає створення об"єктивних і суб"єктивних умов для сенсожиттєвої самореалізації багатогранного потенціалу етнічної індивідуальності, її духовності, тому що основний зміст цінностей етносоціальної культури полягає в їх самовиразі і відтворенні. Стабілізація і гармонізація національних і міжнаціональних відносин, адекватного спілкування, розвиток етносоціальної культури неможливі без утвердження її цінностей, зокрема на особистіснім рівні, що дозволяє реалізувати потенціал унікальності, неповторності етнічної індивідуальності, її духовності, значення яких у прогресі етносуспільного буття безмірно зростає. Здійснення цього пов"язане з подоланням розповсюдженої у минулому, існуючої і сьогодні етнічної деіндивідуалізацією сурогатами колективності, що стверджують дух одноманітності, однаковості, посередності, загальної маси, нав"язування етнічній індивіду-

альності стандартизованої світоглядної позиції, передбачає відмову від необґрунтованих обмежень в соціально-політичній сфері, духовних орієнтаціях. Реалізація незапитаного на практиці етносоціального потенціалу особистості органічно взаємозв'язана зі створенням у суспільстві різнобічних умов для забезпечення свободи людей різних національностей, зокрема свободи їх духовних дій як необхідної умови для здійснення об'єктивно зумовленої відмінності творчих можливостей кожного, зміцнення загубленої у минулі роки самоцінності особистості, етнічної індивідуальності, що є основою динамічного саморозвитку, саморегулювання цінностей етносоціальної культури.

В дисертації підкреслюється, що суттєвим фактором оптимізації цілеспрямованої діяльності по етнічно індивідуальному самоутвердженню як основної ознаки особистісної життєтворчості є створення умов для самоздійснення індивідуального стилю творчої етносоціальної діяльності, етносоціокомунікативної культури особистості. Підвищення ефективності процесу формування етносоціальної культури - розуміється автором як процес руху до найуніверсальніших і багатогранних форм індивідуальної самореалізації її цінностей, в якому індивідуально-стильове самоздійснення з орієнтацією на суспільно значуще, посідає особливе місце. Індивідуальний стиль етнічної самореалізації, заснований на виявленні і реалізації творчого потенціалу національної самобутності особистості, її національно-особливих рис, сенсожиттєвих моментів її суб'єктивно-особистісного світогляду, світосприйняття. При цьому, однак, важливо, щоб індивідуально-стильове самоздійснення цінностей етносоціальної культури відбувалося в органічній єдності з процесом розширення горизонтів індивідуального світоглядного світорозуміння, своєї ідентичності, до рівня соціальної, духовно значущої, загальнолюдської ідентичності, планетарної свідомості.

Серед різноманітних факторів, пов'язаних з етнічно індивідуальним самоутвердженням особливе місце належить повноті емоційно-го сприйняття світу, без якого неможливі життєпрояви особистості у сфері національно-загальнолюдського, формування морально-безкорисливого відношення до світу, до народів, які його населяють. Бо чим глибше індивід сприйняв і пережив цінності етносоціальної культури, чим більше витратив на це душевних і інтелектуальних зусиль, чим більше співчував, співпереживав, тим більшою мірою він здатний не просто до засвоєння, а до освоєння, творення такої культури,

сенсожиттєвої, соціально-значущої активності в сфері національних і міжнаціональних відносин. Ефективність процесу утвердження етно-соціальної культури, реалізація етносоціального потенціалу особистості зумовлені насамперед не зовнішніми обставинами, а, головним чином, внутрішньою активною діяльністю людини, працею її душі, власними почуттями і переживаннями кожної етнічної індивідуальності, здатністю своєчасно розв'язувати внутрішні суперечності етнічного самоздійснення. Своєчасне розв'язання таких суперечностей є істотним фактором оптимізації процесу етнічно індивідуального саморегулювання, самоздійснення людини. Це зумовлено тією обставиною, що етносоціальна культура включає в себе, поряд з соціально і духовно значущим, також і консервативні елементи, ілюзорні форми її реалізації, руйнівні життєві орієнтири в освоєнні етносуспільного буття, соціуму взагалі.

Оптимізація процесів, пов'язаних з етнічно індивідуальним саморегулюванням, самоцирамом сутнісних сил особистості, забезпечення цілісності її сенсожиттєвого самоздійснення передбачають діалектичну єдність індивідуальних і колективних форм освоєння цінностей етносоціальної культури. Здійснення такої єдності - важливий спосіб відтворення цінностей як культури, що досліджується, так і людської життєдіяльності взагалі. Основні напрями, способи вирішення постійно виникаючих суперечностей між етнічною індивідуальністю і колективністю автор пов'язує з обґрунтуванням ним в дослідженні концепції їх діалектичної єдності. Вона базується на подоланні на практиці і в свідомості людей хибних стереотипів ілюзорної єдності особистості і колективу як складової частини створеної в колишні роки догми про так звану мовчазну "монолітну єдність" суспільства, народів, членів багатонаціональних колективів, що колись часто лише декларувалась, імітувалась або фальсифікувалась, і утвердженні принципово нової якості такої єдності як динамічного, діалектичного процесу, заснованого на єдності різноманітності, загального і національно-особливого, вияві і розв'язанні суперечностей між ними. Саме така єдність, що заснована на різноманітності, багатогранності, а не на одноманітності - джерело розвитку етнічно індивідуального і колективного. І навпаки, одноманітність, ігнорування етнічно-індивідуального, національно-особливого призводить до видимої, уявної міжнаціональної і колективної єдності, містить в собі джерело не творчого, а деструктивного, руйнівного, спричиняє загострення між-

етнічних колізій у сфері того виду культури, що досліджується. Нове розуміння етнічно індивідуальної і колективної єдності не означає, що суб"єкти, які складають її структуру, діють усі однаково, разом, заодно: навпаки, вони характеризуються високою культурою плюралізму, культурою непогодження, поваги або терпимості до національної самобутності. В багатонаціональному колективі, що виступає суб"єктом такої єдності, мусять бути забезпечені широкий спектр варіативності рішень, різноманітність шляхів етносоціалізації, поведінки, альтернативності, в тому числі і в самоутвердженні цінностей досліджуваної культури. Умови його функціонування обов"язково повинні передбачати вільнодумство, інакомислення, свободу дій, а також сприяння, високий рівень індивідуального самовираження етнічності як у колективі, так і поза його межами, право на свободу думки, усвідомленої діяльності. Такий зміст концептуальних основ єдності етнічної індивідуальності і колективності, особистісних і суспільних форм творчої діяльності, що обґрунтовується дисертантом, спроможний суттєво оптимізувати загальний процес формування і розвитку етносоціальної культури як саморегульованої системи, забезпечити багатство та повноту життєпроявів людини.

Третій розділ - "Проблеми оптимізації цілеспрямованої діяльності по розвитку етносоціальної культури особистості та суспільства" - містить аналіз проблем оптимізації організаційно-функціонального механізму розвитку етносоціальної культури, сутності, основних положень, норм та резервів регулятивно-саморегулятивної діяльності суб"єктів процесу, що досліджується.

Оптимізація цілеспрямованого процесу формування та розвитку етносоціальної культури значною мірою зумовлена загальною спрямованістю та ефективністю його організації. Шляхом організації відбувається розгортання та функціонування усього багатогранного процесу свідомої регулятивної діяльності щодо утвердження такого виду культури. За сучасних умов жоден з засобів цілеспрямованого процесу формування етносоціальної культури не може досягти мети, якщо його впровадження не почнеться з дослідження, виявлення резервів організації процесу, аналізу основних функцій та принципів, на яких він ґрунтується. Соціодинаміка етносуспільного буття, адекватної культури, яка не підкріплена відповідними змінами в структурі та методах їх організації, не здатна ефективно виконувати роль як механізмів об"єктивної саморегуляції досліджуваного процесу, так і рушійної

сили загального процесу стабілізації та гармонізації соціуму.

Актуалізація дослідження проблем даного виду організації зумовлена і тою обставиною, що у нашій сучасній суспільній науці ще не вироблена струнка теорія організації системи, тим більше у такій складній системі, як етносуспільне буття, етносоціальна культура. Пошук ефективних організаційних структур, які були б гнучкими, динамічними, різноманітними, адекватними динамізові процесу етносуспільного буття, пов'язаний з утвердженням нової філософії організації процесу розвитку етносоціального потенціалу особистості і суспільства, має виходити з самого динамізму національних та міжнаціональних відносин, складної та неоднозначної практики функціонування соціокультурних процесів, що відбуваються. Дисертант обґрунтовує тезу, згідно якої така філософія повинна ґрунтуватись на такому організаційно-функціональному механізмі розвитку етносоціальної культури, що передбачає автономність усіх складових такого організаційного механізму, їх свободу в прийнятті сенсожиттєвих рішень. Такі автономія, свобода є обов'язковими складовими упередження процесів командно-адміністративної регламентації етносоціальної діяльності, умовою самореалізації суб'єктів організації, самозбагачення кожного з них на основі вільного вибору альтернатив організації та самоорганізації, стилю та ритму власного самоздійснення. Оптимізація організаційної структури процесу формування етносоціальної культури передбачає утвердження гнучкого, демонополізованого механізму суб'єкт-суб'єктних відносин на усіх рівнях організації, який має прийти на зміну жорсткій, командній системі ієрархічної організації такої культури. При цьому слід виходити з того, що ефективними можуть бути лише ті організаційні системи, які найповніше пристосовуються до збурюючого впливу зовнішніх факторів. Таким системам, як і правило, властиві внутрішня самореалізація, самодостатність, що є джерелом їх саморозвитку, багатогранного функціонування, який не допускає жорсткі, командні форми організації. Досвід свідчить: при жорсткому управлінні нові організаційні форми, які втілюються декретним шляхом, через незначний час відторгуються.

Суттєвим чинником оптимізації механізму, що досліджується, є реалізація на практиці органічної єдності організаційних і самоорганізаційних форм цілеспрямованого процесу формування етносоціальної культури. Покладена дисертантом в його основу концепція цілісності організації і самоорганізації виходить з того, що неодмінною

умовою підвищення ефективності такого організаційно-функціонального механізму є всебічна демократизація цього процесу, постійно поєднання зовнішнього по відношенню до людини регулятивного впливу з його внутрішньою самостійністю і активністю, недопущення заорганізованості, а отже, і бюрократизації, ієрархізації та інституалізації процесу утвердження цінностей цього виду культури. Тому особливого значення набуває така організація діяльності, що спрямована на створення умов для ефективної самореалізації особистістю цінностей етносоціальної культури, що здійснюється шляхом її внутрішньої організації, передусім самоорганізації. Основний зміст самоорганізації, її цілі та завдання в аспекті, що досліджується, полягають, на думку дисертанта, в підтримці духовного стану внутрішньої упорядкованості, пов'язаної з розкриттям, звільненням розуму, саморуком до вищих форм національної свідомості, найповнішої етнічної, в тому числі і етносвітоглядної самореалізації, самозрілості розумних засад, що ведуть до гуманізму, добра, співпричетності, міжнаціональної солідарності та взаєморозуміння.

Цілеспрямований процес формування етносоціальної культури здійснюється за допомогою певних функцій, які складають основну сутність, зміст регулятивної діяльності в аспекті, що досліджується. Кожна з них призначена для виконання тих чи інших завдань в такому процесі. В дослідженні поставлене завдання не лише розробити нові функції, а й наповнити принципово новим змістом ряд основоположних традиційних функцій, що посідають ключове місце в регулюванні розвитку виду культури, що аналізується.

За сучасних умов серйозний інтерес - як в теоретичному, так і в практичному аспектах - викликає аналіз функції прогнозування. Прогнозування процесу формування етносоціальної культури являє собою передбачення майбутнього, тенденцій та перспектив розвитку процесів і явищ, які зумовлюють утвердження цінностей, що її складають, є сукупність засобів, форм, методів, спрямованих на наукове обґрунтування закономірностей утвердження такої культури, шляхів оптимізації зрізу регулювання та саморегулювання, що розкривається.

В дослідженні обґрунтовується авторська концепція, в основі якої лежить новий зміст функції прогнозування процесу, що аналізується. Вона передбачає діалектичну єдність сукупності засобів, форм, спрямованих на наукове обґрунтування закономірностей, тенденцій та перспектив формування етносоціальної культури, шляхів оптимізації даного виду регулятивно-саморегулятивної діяльності на

основі отримання випереджаючого знання та демократичного, плюралістичного вибору життєтворчості людини, індивідуального стилю її етносоціальної самореалізації. Така концепція виходить з того, що на першому місці в системі даного виду прогнозування поставлено людину, етнічну індивідуальність, зокрема мотиваційну сферу її діяльності в процесі міжетнічного спілкування, освоєння цінностей етносоціальної культури. Істотним у такому прогнозуванні є врахування - на основі закономірностей циклічного розвитку процесів у сфері етносуспільного буття - віяла альтернатив розвитку народів, етнічних індивідуальностей, виявлення оптимальних шляхів утвердження свободи вибору як у загальному національному самовираженні, так і в етнічно індивідуальному, особистісному самоутвердженні та самовиявленні.

Однією з основоположних функцій процесу, що досліджується, яка розробляється в дисертації, є функція діалектичної єдності планових засад та децентралізованого саморегулювання формування етносоціальної культури. При цьому автор виходить із того, що процеси планових та децентралізованих засад у формуванні, розвитку такої культури повинні знаходитися в органічній єдності, так як є складовою єдиного цілого.

Сучасні умови розвитку етносоціальних процесів, хід корінного реформування владних, організаційних, управлінських структур, створення умов для посилення механізмів саморегуляції актуалізують необхідність переосмислення проблем планування у системі цілеспрямованої діяльності по формуванню та розвитку етносоціальної культури. Безперечно, планування як значне досягнення, цінність цивілізації /яке несумісне з владним адмініструванням як формою планового управління, планом, який прагнув охопити геть усе/ повинно виступати надзвичайно важливою складовою процесу, що досліджується. Оптимізація процесу утвердження діалектичної єдності планових та децентралізованих засад розвитку етносоціальної культури передбачає, на думку дисертанта, перехід до нових принципів стратегічного, індикативного планування розвитку процесів етносуспільного буття, що зумовляють становлення досліджуваної культури, яке б носило переважно рекомендаційний характер. Досвід показує, що ідея планування у даному аспекті не може бути реалізована у масштабі всього суспільства, а лише в межах певних локальних мікроструктур, на базовому рівні. Однією з причин неможливості ефективного планування процесом, що аналізується в масштабі країни, є те, що у рамках одного центра-

лізованого органу не може бути зібрана і осмислена уся багатогранність інформації у сфері етносуспільного буття, соціокультурних процесів, що зумовляють формування етносоціальної культури, зокрема тими суб"єктами, що приймають управлінські рішення. На думку дисертанта, сама ідея чіткого плану в досліджуваному процесі, що прагне охопити все без винятку, непродуктивна. Багатогранність, розмаїття процесів етносуспільного буття, соціокультурного розвитку, зокрема національних та міжнаціональних відносин, міжетнічного спілкування, які вільно, демократично функціонують, чинників, пов"язаних з формуванням етносоціальної культури, так само як і творчо повноцінний соціум в цілому, не можуть вкластися навіть у ретельно складений план, адекватно відобразитися ним. Осмислення автором аспекту проблеми, що аналізується, дає, з його точки зору, підстави зробити висновки: ефективна реалізація основного змісту даної функції пов"язана з заміною жорсткого плану гнучким каркасом, творчим ескізом, який би не тільки не перешкоджав свободі творчості, ініціативі самовираження, самореалізації кожного етносу, особливо етнічної індивідуальності, а й всебічно сприяв цьому.

Суттєвою умовою підвищення ефективності функції, що досліджується, є відмова від наскрізного, всеохоплюючого планування зверху. Планування, що здійснюється державою, її органами, має включати в свою орбіту лише стратегічні напрями діяльності, воно повинно здійснюватися у вигляді вироблення концепцій, принципів координації шляхом розв"язання найкардинальніших, глобальних проблем розвитку етносуспільного буття, адекватної культури. На локальному ж рівні основним суб"єктом планової діяльності повинна стати особистість, етнічна індивідуальність, що реалізує сплановані нею цілі шляхом вільної, творчої самоорганізації, свідомої саморегуляції свого етносоціального потенціалу. Неодмінним чинником оптимізації процесу стратегічного, індикативного планування, що здійснюється централізованими органами, повинно стати остаточне подолання командно-адміністративного планування, створення умов для повноцінного функціонування саморегуляційних процесів розвитку етносуспільного буття, адекватної культури. Таке планування повинно виходити із всебічного аналізу різноманітних тенденцій, що впливають на становлення даної культури, передбачати як позитивні, так і негативні зміни у процесах, що детермінують її розвиток.

Нова концепція планування, що обґрунтовується автором, виходить з потреби розглядати людину, особистість, етнічну індивідуальність не як об'єкт, а як активний, творчий суб'єкт планової діяльності з метою самоформування, самовиховання та саморегулювання властивостей, цінностей, що становлять основу етносоціальної культури. Все це передбачає високий ступінь гнучкості в процесі здійснення такого планування, самостійності його суб'єктів у розв'язанні поставлених завдань, їх постійну готовність до соціальних новацій. Головне завдання централізованого планового регулювання, на погляд автора, має полягати передусім у створенні всебічних умов для функціонування досліджуваного виду механізму об'єктивної саморегуляції і для максимально повного приведення в дію свідомих саморегульованих засад в утвердженні цінностей етносоціальної культури, налагодженні механізму вільного вияву та реалізації інтересів і волі народів, людей різних національностей, їх творчої самодіяльності. Таке планування має передбачати створення умов для утвердження зростаючої різноманітності варіантів особистісного ставлення до цінностей етносоціальної культури, життєпроявів у суспільстві, що виключали б усілякі форми адміністративного регулювання, дріб'язкової регламентації поведінки та діяльності. Оптимальний процес формування етносоціальної культури неможливий при надмірній централізації планових засад. Через це найефективніше функціонування даної функції можливе на ґрунті діалектичного поєднання планування як свідомо організованих засад, що об'єктивно суперечать стихійності та механізму децентралізованого саморегулювання.

Оптимізація процесу формування етносоціальної культури передбачає цілеспрямоване використання різноманітних засобів, форм, методів впливу з метою становлення цінностей, що складають її основу, Успішне їх використання неможливе без чітких і узгоджених дій усіх елементів даної системи регулятивно-саморегулятивної діяльності, її суб'єктів, розмежування їх функцій. Все це суттєво актуалізує функцію координації формування такої культури.

Виділення резервів досліджуваних аспектів регулятивно-саморегулятивної діяльності передбачає переосмислення місця і ролі функції координації у формуванні цього виду культури. Її роль за сучасних умов значно змінюється. Нове значення цієї функції полягає в узгодженні зусиль, різноманітних суб'єктів, учасників, елементів регулятивно-саморегулятивної системи, виявленні особливостей і спрямованості різноманітних засобів, форм етнізації, соціологізуючого

впливу, адекватності їх сучасним умовам збагачення етносуспільного буття, визначенні внутрішніх резервів кожного з них, особливо етнічної індивідуальності, з метою здійснення органічного взаємозв'язку цілеспрямованої свідомої діяльності по утвердженню такої культури з об'єктивними процесами розвитку суспільства, сфери національного та міжнаціонального. Дисертант обґрунтовує положення, згідно якого найважливішим фактором оптимізації визначеного виду координації є таке узгодження дій усіх суб'єктів цього процесу, яке передбачало б створення кожним з них, у відповідності зі своїми можливостями, умов для альтернативної, вільної діяльності елементів системи, що координуються, утвердження зростаючої багатоманітності варіантів особистісного ставлення до цінностей етносоціальної культури, проявів в етносоціальному середовищі, суспільстві в цілому, що виключають будь-які форми адміністративного регулювання і діяльності, передумов для переходу від нормативної /часто пов'язаної з психологічним відчуженням людини від суспільства, сфери національних і міжнаціональних відносин/ регуляції життя особистості до ціннісної, на основі самореалізації, життєздатного мотиваційного механізму.

Процес регулятивної та саморегулятивної діяльності по формуванню етносоціальної культури повинен здійснюватись на основі науково обґрунтованих принципів, які складають основні положення та норми діяльності суб'єктів даного процесу, і визначають найсуттєвіші, найважливіші моменти розвитку такої культури.

В роботі розкривається авторське бачення таких принципів, їх основний зміст, до яких дисертант відносить принцип діалектичного взаємозв'язку об'єктивних умов сфери етносуспільного буття та суб'єктивних факторів, принцип органічної єдності національного і загальнолюдського, принцип врахування в процесі даної регулятивної і саморегулятивної діяльності впливу національно-особливого, етнічно індивідуального на формування та розвиток етносоціальної культури, принцип самооновлення системи становлення такої культури на основі діалектичної єдності процесів об'єктивної саморегуляції, соціального регулювання і свідомого саморегулювання. В роботі міститься аналіз ряду малодосліджених проблем, аспектів, пов'язаних з функціонуванням, реалізацією в практику таких принципів, розкриваються способи розв'язання суперечностей як фактора оптимізації процесу реалізації основних положень та норм регулятивно-саморегулятивної діяльності по формуванню етносоціальної культури.

У четвертому розділі - "Діалектика об'єктивного і суб'єктивного в процесі саморегулювання етносоціальної культури" - досліджуються об'єктивні основи процесу саморегуляції етносоціальної культури; аналізуються суб'єктивні чинники її регулювання і саморегулювання та основні резерви суб'єктивних цього процесу; розкриваються об'єктивні та суб'єктивні суперечності розвитку етносоціальної культури як процесу саморегуляції.

Основою, вихідним моментом процесу функціонування, саморозвитку етносоціальної культури як саморегульованої системи є об'єктивні умови. Об'єктивні умови саморегуляції, а також свідомого саморегулювання розвитку етносоціальної культури являють собою уся багатогранність, розмаїття явищ об'єктивної дійсності, передусім суспільні, економічні, соціальні /особливо національні та міжнародні/, політичні й духовні відносини суспільства, соціальне середовище, яке безпосередньо оточує особистість та інші чинники. Інакше кажучи, це реальні, незалежні від волі й свідомості людей, але такі, що справляють вразливий вплив на етносоціологізацію, процеси та явища суспільного життя, які виконують одночасно функцію об'єктивного саморегулюючого механізму, в процесі, що розкривається. Суттєве значення при цьому має те, що такими є не всі їхні елементи, а лише ті, що пізнані і враховуються суб'єктами досліджуваної діяльності в процесі реалізації ними своїх функцій.

Суспільні відносини, процеси етносуспільного буття, виступаючи важливою субстанціональною основою розвитку особистості, етнічної індивідуальності, невід'ємним атрибутом її етносоціологізації, справляють суттєвий і водночас суперечливий вплив на формування цінностей етносоціальної культури людей, суспільства. Ці суспільні, етносоціальні відносини, їх формуючий вплив на особистість є також об'єктом регулювання з боку суб'єкта, його цілеспрямованого впливу. Справляючи цей вплив, суб'єкт покликаний забезпечити найоптимальніше функціонування етносуспільного буття, суспільних відносин, створюючи тим самим сприятливі умови для формування етносоціальної культури, її розвитку як саморегульованої системи.

З огляду на це суспільні, етносоціальні процеси буття виступають просторово-часовим полем реалізації національних і міжнародних відносин, багатогранного міжетнічного спілкування вільних етнічних індивідуальностей. Розвиток і функціонування суспільних відносин як об'єктивна основа механізму саморегуляції етносоціальної культури - це процес, що включає сукупність способів вільного

багатогранного співробітництва етносів, він являє собою широкий простір взаємовідносин між народами, людьми. Тому саморегульовані процеси розвитку етносоціальної культури здійснюють вплив не тільки на безпосередніх суб'єктів цих відносин, а й на ті соціальні, етносоціальні групи людей, які не беруть у них безпосередньої участі.

Проте виділити вплив суспільних відносин, етносуспільного буття на духовно-моральний світ особистості, формування й розвиток етносоціальної культури людей у чистому вигляді практично неможливо. Їхній вплив на функціонування такої культури здійснюється опосередковано, оскільки високий рівень її зрілості не є прямим наслідком процесів розвитку етносуспільного буття, а результатом єдності об'єктивної саморегуляції та ефективного соціального регулювання й внутрішнього саморегулювання даного процесу. Суспільні відносини, будучи опосередковані розмаїттям зв'язків, залежностей, зумовлюють духовні, гуманістичні, моральні форми виразу цінностей етносоціальної культури не прямо та безпосередньо, а лише в кінцевому підсумку, створюючи загалом лише об'єктивні передумови, можливості для її формування і розвитку. Тому оптимізація процесу формування досліджуваної культури передбачає органічну єдність пізнаних особистістю глибинних тенденцій розвитку суспільних, перш за все національних відносин, адекватно вираженої політики у сфері економічного, соціального, політичного, духовного життя та ефективної свідомої саморегулятивної діяльності з метою саморозвитку етносоціального потенціалу особистості, реалізації її сутнісних сил. Об'єктивні процеси, тенденції, що прямо чи опосередковано впливають на формування етносоціальної культури, можуть бути прогресивними і консервативними або деструктивними, позитивними і негативними, такими, що посилюються або слабшають, явними, очевидними і ще прихованими, не виявленими, а отже, такими, що не враховуються в свідомій саморегулятивній практиці, не піддаються упорядкуванню й регламентації з боку суб'єктів регулювання. Це передбачає врахування останніми в усіх системах, що підлягають упорядкуванню неупорядкованих зв'язків, неорганізованих, нерегульованих взаємодій.

В дисертації досліджуються економічні, соціальні, політичні, духовні основи процесу саморегуляції формування етносоціальної культури, розкривається авторське бачення шляхів оптимізації дії, впливу на її розвиток всіх об'єктивних механізмів саморегуляції, максимально повного використання їх резервів у процесі, що досліджується. Виявляються суперечності в основних сферах життєдіяльності суспіль-

ства, етносуспільного буття, що безпосередньо чи опосередковано впливають на становлення такої культури. Пропонуються конкретні способи розв'язання цих суперечностей, які, на думку автора, здатні суттєво розширити, збагатити економічні, соціальні, політичні, духовні основи процесу об'єктивної саморегуляції формування етносоціальної культури, оптимізувати процес реалізації етносоціального потенціалу особистості та суспільства.

Об'єктивний механізм саморегуляції, при всій його важливості, не здатний автоматично підтримувати цілісність і цілеспрямованість складного та суперечливого процесу саморозвитку етносоціальної культури. Послідовний процес її формування можливий на основі діалектичної єдності об'єктивних умов саморегуляції та суб'єктивного фактору, свідомих засад, найважливішою, активною частиною, вищою формою якого є регулятивна і саморегулятивна діяльність.

Суб'єктивний фактор в аспекті, що досліджується, являє собою діяльність різноманітних суб'єктів, яка виступає у багатограничних формах економічної, соціальної, політичної, духовної та інших видах людської діяльності, зумовлених особливостями функціонування суспільних, зокрема національних та міжнаціональних відносин. Однак не всі елементи, що складають структуру суб'єктивного фактора, виконують функції, пов'язані зі свідомим регулюванням та саморегулюванням, а лише ті, що утворюють суб'єкт регулювання та саморегулювання, тобто компоненти, які здійснюють його організаційні та самоорганізаційні функції /хоча абсолютного поділу цих сторін бути не може/.

У дослідженні обґрунтовується концепція діалектичної єдності елементів структури суб'єктивного фактора й системи регулювання та саморегулювання формування етносоціальної культури. В основу такої єдності покладений складний, надзвичайно гнучкий, рухливий, без чітких границь механізм взаємопереходу згаданих елементів, компонентів, сторін одне в одне, який виключає будь-яку догматизацію підходу до його аналізу та практичної реалізації. У цьому зв'язку автор обґрунтовує тезу, згідно якої основною тенденцією суперечливого процесу суб'єктно-об'єктивних, об'єктно-суб'єктивних і суб'єктно-суб'єктивних відносин, об'єктивізації суб'єктивного і суб'єктивізації об'єктивного в досліджуваній системі регулювання й саморегулювання є посилення механізму суб'єктно-суб'єктивних відносин, свідомих, внутрішніх

механізмів виборчої діяльності, здатних істотно оптимізувати досліджуваний процес.

Суб'єкти системи регулювання та саморегулювання процесу формування етносоціальної культури мають складну структуру. На думку дисертанта, безпосереднім та основним його суб'єктом виступає особистість, етнічна індивідуальність. До них також належать соціально-етнічні спільності, соціально-класові групи, які здійснюють свою діяльність у різноманітних формах як у межах інституціональних структур, так і на основі самодіяльних засад. До найважливіших суб'єктів цієї системи належить держава, політичні партії, суспільні організації, колективи, навчальні заклади та інші установи, що мають різноманітний суспільний характер, займаються діяльністю у багатьох галузях суспільного, духовного виробництва, володіють неоднаковими можливостями, масштабами, глибиною, засобами цілеспрямованого впливу на формування такої культури. Велика кількість суб'єктів даного процесу, розмаїття застосовуваних ними способів, засобів досягнення поставленої мети – суттєвий чинник, що створює умови для ефективною етносоціалізації, багатоманітних форм цілеспрямованого утвердження такої культури, адекватної етносоціальної активності людей.

Важливою умовою оптимізації діяльності суб'єктів процесу регулювання формування і розвитку етносоціальної культури є виявлення їхніх резервів у цьому процесі. Така діяльність має здійснюватись на підставі нових концептуальних засад. В основу нової концепції здійснюваного суб'єктами /насамперед державою, політичними партіями, громадськими організаціями/ соціального регулювання процесу формування та розвитку етносоціальної культури, що обґрунтовується автором, покладена радикальна зміна не тільки форм і методів, але й суті процесу регулювання в напрямку "розвантаження" суб'єктів від функцій оперативного втручання в соціально-економічну, духовну сферу, національне життя, міжнаціональні відносини, міжособові стосунки, форми спілкування, тобто процеси, що зумовлюють формування даного виду культури. Їхня діяльність має бути зміщена в сферу прогнозування, координації, визначення глобальних стратегічних завдань, направлена на створення умов для ефективного функціонування механізму саморегуляції процесів, що обумовлюють утвердження цінностей етносоціальної культури. Така діяльність суб'єктів повинна полягати в

тому, щоб на базі зворотніх зв'язків, діалектичного співвідношення центра й регіонів демократично здійснювати координацію у даному процесі. Особливо важливо, щоб таке /передусім державне/ регулювання процесів, які зумовляють формування етносоціальної культури, мало "м'який" характер. В основу нової концепції соціального регулювання процесу формування такої культури, має бути покладена така діяльність суб'єктів /перш за все держави/, яка б виходила не з ієрархічного підпорядкування інтересів народів один одному або якомусь центру, що виражає "вищі" інтереси, а заснована на взаємодії інтересів народів, їхній взаємній користі. Істотними в такій діяльності є логічне поєднання суперечливих механізмів врахування інтересів, передбачення та мінімізація негативних наслідків перехідного періоду становлення нових господарських, політичних зв'язків, форм спілкування, яким є сучасний період. Неодмінною умовою оптимального, ефективного регулювання процесу, що досліджується, є надання органам, що складають структуру суб'єктів, самостійності, свободи вибору напрямків та форм діяльності. Завдання ж суб'єктів, на погляд дисертанта, полягає у визначенні та контролі за відповідністю цієї діяльності їхніх органів суспільним потребам, що виражається в нормалізації, гармонізації міжнаціональних відносин, адекватного спілкування, етносоціальної культури. Важливим завданням регулювання процесу формування етносоціальної культури є систематичне оновлення організаційних форм діяльності суб'єктів у досліджуваному аспекті, повна заміна жорстких командно-адміністративних форм системою координуючих, консультативних та контролюючих /у новому розумінні/ органів, створення системи активного протистояння з боку застарілих організаційних структур, що гальмують утвердження даного виду культури.

Оптимізації змісту діяльності суб'єктів процесу регулювання формування етносоціальної культури в сучасних умовах сприятиме створення ними умов для розширення економічного, соціально-політичного та духовного простору як основи утвердження такої культури, забезпечення передумов для вільного вибору особистістю як політичних пріоритетів, так і етносоціальних, етнодуховних цінностей. Особливо істотним в їхній діяльності є формування умов для розширення альтернативності поведінки та діяльності етнічної індивідуальності, засобів особистісної самореалізації, різноманітних форм самоутвердження та самовираження тих рис духовного світу, які складають суть етносоціальної культури.

В дисертації значна увага приділяється розкриттю потенціалу, резервів таких суб"єктів цілеспрямованого процесу розвитку етносоціальної культури як держава, політичні партії, громадські організації. Зокрема пропонується та розкривається концепція, у відповідності з якою держава здатна суттєво підвищити ефективність процесу соціального регулювання розвитку етносоціальної культури людей різних національностей. Аналізуються особливості діяльності, умови оптимізації таких суб"єктів даного процесу як політичні партії. Розкриваються резерви діяльності політичних партій різної орієнтації в аспекті, що аналізується. В роботі розглядаються особливості діяльності, з врахуванням сьогоденних реалій, громадських організацій в якості таких суб"єктів. Розкриваються способи, шляхи утвердження якісно нового змісту їх організаційної, духовно-гуманістичної діяльності на шляху докорінної зміни змісту та форм їх роботи по створенню умов для оптимізації процесу саморегулювання, самореалізації етносоціальної культури, етносоціального потенціалу особистості та суспільства.

Процес саморозвитку, функціонування етносоціальної культури як саморегульованої системи внутрішньо суперечливий. Тому дуже важливою умовою підвищення ефективності, оптимізації цього процесу є своєчасне виявлення та розв'язання його суперечностей, вироблення науково обґрунтованих рекомендацій по їх вирішенню як необхідної умови формування як такої культури, так і розвитку етносуспільного буття в цілому. Посилення ефективності процесу, що аналізується, нерозривно пов'язане з розв'язанням суперечностей не лише конкретних цінностей досліджуваної культури, всієї сукупності джерел, явищ об'єктивного і суб'єктивного характеру, що впливають на її формування, а й самого механізму даного виду саморегулювання, що реалізується на ґрунті внутрішніх суперечностей.

На процес формування й розвитку етносоціальної культури справляє вплив усе розмаїття суперечностей, що існують у суспільстві, але передусім специфічні суперечності. В дослідженні в результаті здобутих нових знань про природу етносоціальних суперечностей, пропонується класифікація їх основних груп, що лежать в основі процесу, який розкривається.

Перша група - суперечності об'єктивного процесу функціонування, розвитку, докорінного перетворення всіх сфер життєдіяльності суспільства на сучасному етапі, які іманентно, внутрішньо притаманні

йому, постійно виникають, розв'язуються і відроджуються на новій основі, суперечності, які мають діалектичний характер і відбиваються в національній самосвідомості та етносуспільній свідомості, які впливають на формування, саморозвиток етносоціальної культури. Другу групу складають суперечності, успадковані суспільством від минулого, зокрема зумовлені неоднаковим вихідним рівнем суспільного, духовного розвитку, станом зрілості культури людей різних регіонів, держав. Наступну групу складають суперечності, народжені загалом суб'єктивними причинами, які стають джерелом деформації цінностей даного виду культури і пов'язані з викривленням природи національного та міжнародного. Одну з груп складають суперечності, в основі яких покладений індивідуальний антагонізм, що виявляється на особистісному рівні. До цієї групи суперечностей близько примикають суперечності, пов'язані з груповим антагонізмом, які проявляються в розпалюванні міжетнічної ворожнечі, створенні соціально-психологічних конфліктів у сфері міжетнічних стосунків, міжетнічному екстремізмі. Особливу групу становлять суперечності, пов'язані з неадекватністю регулятивно-саморегулятивної діяльності по формуванню такої культури масштабам та складності об'єктивного, суперечливого процесу розвитку національного і міжнародного, головним з яких виступає суперечність між суб'єктивним механізмом використання законів соціального розвитку /зокрема, у сфері міжнародних відносин/ у регулятивній та саморегулятивній діяльності та об'єктивним характером їх прояву.

Виділення перерахованих вище груп суперечностей має умовний, відносний характер. Усі суперечності процесу формування етносоціальної культури в дійсності тісно переплітаються, виступають в органічній єдності, характеризуючись взаємними переходами одна в одну. Протиставлення їх одне одному несумісно з діалектичним розумінням складного і багатогранного процесу руху соціальних суперечностей.

Суперечності, що аналізуються, неоднакові за своєю роллю через те, що мають різний ступінь глибини безпосереднього чи опосередкованого впливу на формування етносоціальної культури. Головною такою суперечністю, що носить діалектичний характер і лежить в основі процесу формування, розвитку і функціонування досліджуваної культури, є, на погляд дисертанта, суперечність між національним і загальнолюдським, що проявляється у всіх сферах життя суспільства, пере-

ломлюється крізь призму багатоманітних інтересів і стосунків, які є джерелом становлення і розвитку цінностей етносоціальної культури. З іншого боку, окрім згаданої, в основу процесу, що досліджується, покладена діалектична суперечність між потребами суспільства щодо високого рівня етносоціальної культури, адекватної активності особистості і ще недостатньо зрілимоб"єктивними умовами, створюваними суспільством заради повноцінного етносоціального життєпрояву, самоздійснення сутнісних сил особистості.

Із шойно названих суперечностей випливає низка інших, конкретних, які обумовлюють процес формування етносоціальної культури. До них належать суперечність між існуючими вузькими рамками, межами процесу саморозвитку, саморегулювання особистістю цінностей етносоціальної культури та необхідністю багатограних форм реалізації етносоціального потенціалу особистості і суспільства. З цим щільно пов"язана суперечність між необхідністю утвердження індивідуальної етнічної свободи, індивідуального стилю життя особистості, потребою багатогранної, плюралістичної етносоціалізації, свободи соціально-психологічного і духовно-етнічного самовиявлення людини як процесу саморегуляції та тими реальними процесами в суспільстві, що обмежують можливості такого саморегулювання. Із сформульованим тісно пов"язана суперечність між активним процесом руйнування старого в сфері етносуспільного буття та повільним процесом створення такого нового у цій сфері, що мало б універсальну цінність, виступало б як потреба людини будь-якої національності. Крім того, в основу процесу, що досліджується, покладена суперечність між потребою в оптимальному свідомому регулюванні та саморегулюванні розвитку етносоціальної культури та реальним, ще малоефективним станом регулятивно-саморегулятивного процесу.

У наш час складаються елементи об"єктивних і суб"єктивних передумов для забезпечення внутрішньої, свідомої саморегуляції людськими цінностями етносоціальної культури, які, на погляд автора /що підтверджують і дані проведених ним соціологічних досліджень/, використовуються малоефективно - розвиток такої культури багато в чому здійснюється стихійно, на основі об"єктивних механізмів саморегуляції. Звідси випливає суперечність між можливостями суспільства, що складаються у справі формування етносоціальної культури та адекватної їй активності і ступенем їх реалізації, далеко не повним використанням цих його можливостей в процесі поєднання національної ідеї з загальнолюдськими цінностями, а отже, недостатньою

результативністю процесу утвердження такої культури, його функціонування як саморегульованої системи.

Здійснений в дисертації аналіз проблем суперечностей процесу функціонування та розвитку етносоціальної культури як саморегульованої системи дозволив розкрити особливості їх прояву за сучасних умов розвитку етносуспільного буття, намітити шляхи, конкретні способи розв'язання таких суперечностей як важливої умови оптимізації, підвищення ефективності процесу реалізації, збагачення етносоціального потенціалу особистості та суспільства.

У висновку дисертації в узагальнюючому вигляді відтворені вузлові моменти дослідження, сформульовані висновки, що впливають з нього.

Основний зміст дисертації відображений в таких публікаціях автора:

Монографії

1. Скуратовский В.А. Культура межнационального общения: проблемы регулирования и саморегулирования. - К., Вища школа, 1991. - 225 с.

2. Скуратовский В.А. Этнополитическая культура: диалектика объективной саморегуляции, регулирования и саморегулирования. - К., 1992. - 125 с. Деп. 04.02.92. № 121 Ук 92.

3. Скуратівський В.А. Етносоціальна культура: проблеми саморегулювання. - К., 1998. - 115 с.

Розділи в колективних монографіях, статті у наукових збірниках, брошури, тези

4. Скуратовский В.А. Актуальные вопросы патриотического и интернационального воспитания в современных условиях. - К., 1980. - 26 с.

5. Скуратовский В.А. Противоречия интернационалистского сознания в условиях перестройки. - К., 1990. - 32 с.

6. Скуратовский В.А. Интеграционный процесс и управление формированием и развитием интернационалистского сознания личности /на русском и словацком языке/ //Диалектика интеграционных процессов в общественном развитии. - Братислава, 1985. /в співавт. з Лузиком К.С./ - с.36-46/.

7. Скуратовский В.А. Патриотизм и интернационализм в системе ценностей нравственной культуры личности // Нравственная культура личности. - К., Вища школа, 1986. - с.64-72.

8. Скуратовский В.А. Социальная активность личности как фактор формирования ее нравственной культуры //Нравственная культура личности. - с.118-124.

9. Скуратовский В.А. Студенческий коллектив как субъект управления формированием идейной зрелости молодого специалиста // Идейная зрелость молодого специалиста. - К., 1986. - с.116-132.

10. Скуратовский В.А. Методологический анализ управления духовным развитием личности // Проблемы философии. - Вып. 68. - К., 1986. - с.76-80.

11. Скуратовский В.А. Научная идеология как фактор развития интернационалистского сознания трудящихся масс // Идеология и социальная практика масс. К., Вища школа, 1988. - с.155-162.

12. Скуратовский В.А. Формирование интернационалистского сознания личности: проблемы саморегуляции и самоуправления // Человек в системе социалистических общественных отношений. Тезисы докладов и выступлений на Всесоюзной научно-теоретической конференции. К., 1989. - с.106-107.

13. Скуратовский В.А. Формування культури міжнародного спілкування: специфіка саморегулювання та регулювання // Етнополітична ситуація на Україні. - К., 1991. - с.84-91.

14-15. Скуратовский В.А. Национальное воспитание. Интернационалистское сознание // Национальные отношения. Термины и определения. Словарь-справочник. - К., 1991. - с.232-233, 293-294.

16. Скуратовский В.А. Диалектика организационных и самостоятельных начал в утверждении ценностей межнационального общения // Методологические и методические основы обновления философского образования в высшей школе. Тезисы республиканской научно-методической конференции. Часть I. Методологические принципы построения курса философии и подготовка философских кадров. - К., 1991. - с.69-71.

17. Скуратовский В.А. Методологические аспекты целенаправленного формирования культуры межнационального общения // Методологические и методические основы обновления философского образования в высшей школе. Часть II. Украинская философия и культура в системе образования и воспитания. - К., 1991. - с.66-68.

18. Скуратовский В.А. Диалектика формирования этнополитической культуры // Человек, бытие, культура. Материалы республиканской научно-теоретической конференции. Часть II. - Киев - Переяслав-Хмельницкий. - 1991. - с.33-34.

19. Скуратовский В.А. Проблемы развития этносоциальной культуры // Природа. Людина. Етнос. - Луцк, 1992. - с.57-58.

20-21. Скуратовский В.А. Етносоціальна культура як фактор відродження національної самобутності. Етносоціальна та релігійна культура // Етніонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. - К., 1993. - с.533-540, 775-776.

Підп. до друку 14.01.94 Формат 60×84/16.
Папір друк. № 2, Спосіб друку офсетний. Умовн. друк. арк. 233.
Умовн. фарбо-відб. 244 . Обл.-вид. арк. 10
Тираж 100 . Зам. № 4-153 .

Фірма «ВІПОЛ»
252151, Київ, вул. Волинська, 60.

100201

AB 29.278